

І.А. Струц (Мінск)

РАЦЫЯНАЛЬНАЕ І ЭМАЦЫЯНАЛЬНАЕ Ў СІМВОЛІЦЫ КОЛЕРАКОДАЎ *ЗЯЛЁНЫ, ЖОЎТЫ І ШЭРЫ*

Колер як моўны знак ужываецца пісьменнікамі для вобразнага адлюстравання рэчаіснасці. Аднак паступова «мастацкае выкарыстанне слова імкнецца да таго, каб адарвацца ад знака, стаць сімвалам», які ўжо «валодае асаблівай сэнсавай глыбінёй, зададзенай кантэкстам культуры» [9, с. 15]. Колерасімвал становіцца свайго роду канцэптам, які «базуецца на вобразе» [2, с. 337] і адначасова выступае «індыкатарам этнічнай спецыфікі дзейнасці розуму» [6, с. 78]. Такая асаблівасць колеравай семантыкі ярка праяўляецца ў мове твораў беларускіх паэтаў першай трэці XX стагоддзя, літаратурная дзейнасць якіх разнастайна і поўна адлюстравала ўздых адраджэння нацыянальнай беларускай культуры і свядомасці ў пачатку XX ст., стала штуршком для далейшага развіцця беларускай мовы і літаратуры.

Прадметам даследавання ў дадзеным артыкуле выступаюць лексемы са значэннем зялёнага, жоўтага і шэрага колеру ў складзе колеравабразнай намінацыі, іх сімволіка-асацыятыўны патэнцыял.

Агульныя заўвагі пра сувязь колеракодаў *зялёны, жоўты і шэры*.

Як вядома, *зялёны* і *жоўты* знаходзяцца побач у колеравым коле: *зялёны* колер – сярэдні паміж жоўтым і блакітным. Да таго ж слова *зялёны* паходзіць ад таго самага караня, што і слова *жоўты* [1, с. 85]. У народнай культуры старажытных славян таксама зафіксаваны выпадкі ўспрымання «зялёнага колеру як 'бліскачага', 'які ззяе', падобнага да жоўтага і залатога» [8, с. 305].

Сувязь *зялёнага* і *шэрага* будзе зразумелай, калі ўзгадаць, што *зялёны* і *шэры* паводле няўласных якасцей адносяцца да ліку халодных. Як правіла, тэрмічныя асацыяцыі з дадзенымі колеравамі адзінкамі ў кантэксце мастацкага твора актывізуюць сімвалічнае выкарыстанне каларонімаў для адлюстравання эмацыянальна-псіхалагічнай характарыстыкі рэалій, стану чалавека. Прычым менавіта адмоўная канатацыя выступае адным з асноўных элементаў у збліжэнні семантыкі лексем *шэры* і *зялёны* (напрыклад, «...у карунках *зялёных* – туга ў футарале...» (У. Дубоўка) – «...у колерах *шэрых* туга...» (А. Дудар).

Як бачна з матэрыялу, у паэтычнай мове значэнне жоўтага колеру можа перадавацца колеранайменнямі *залаты, залацісты, пазалота* і г.д., шэрага – *срэбраны, срэбны, серабрысты, срэбра* і г. д. Непасрэдна з вобразна-асацыятыўнай парай *жоўты – залаты і шэры – срэбраны* звязаны міфапаэтычныя ўяўленні старажытных славян пра золата, якое паходзіла ад сонца, і серабро, якое паходзіла ад месяца [5, с. 107], а ў цэлым і тое, і другое ад нябесных свяцілаў. Атаясамленне залатога з сонечным святлом, сярэбранага – з месячным знаходзім і ў творах беларускіх аўтараў: «*сонца златакудрае*» (М. Чарот) – «*...срэбраны серп назірае са ўзвышша...*» (Я. Колас).

Аднак сэнсавая «роднасць» *зялёнага, жоўтага і шэрага* абумоўлена не толькі гістарычна. Вынікі аналізу семантычнай структуры згаданых колеракодаў дазваляюць сцвярджаць яшчэ адну прычыну сувязі трох (на першы погляд зусім розных) колеракодаў – наяўнасць так званага рацыянальнага і эмацыянальнага пачаткаў у колеравай сімволіцы *зялёнага, жоўтага і шэрага*.

Рацыянальнае ў сімволіцы колеракодаў, або *зелень* вясны, *золата* восені, *срэбра* зімы.

Варта падкрэсліць, што *зялёны і жоўты* – гэта цалкам прыродныя колеры. У асацыятыўным плане *зялёны* можна разглядаць як колер расліннага свету, вясны і інш. («*Ізноў вясна, зноў **зелень** руцянее...*» (Ц. Гартны); «*У белым убраньні зіма, / вясна – / у **зялёным** адзенні...*» (П. Глебка); *жоўты* – колер сонца, пяску, восені і інш. («*[сонца] узышло ў бліскучай шаці / **Залатое** / І пястуець... / Усё жывое...*» (А. Гарун), «*На пясок на **жоўты**... / я ... галаву схілю...*» (У. Дубоўка), «*Ажоўклая восень, плаксівая восень, – / Гэтакай сумнай даўно ня было...*» (Я. Пушча). «Дух прыроды» прысутнічае і ў спалучэннях элементаў колеракода *шэры* з некаторымі групамі артэфактаў. Так, напрыклад, адценні шэрага дапамагаюць аўтарам па-мастацку дэталізаваць апісанне зімовай пары («*Бяроза **сіва**, / У мароз прыбрата...*» (Цётка), «*...срэбны сьнег іскрыцца...*» (Я. Купала), перадаць характэрнае зорнага неба («*Зазьзяе **серабром** іголак / Зор грамада...*» (М. Багдановіч) або ахарактарызаваць «зыбскі іздрог» [4, с. 149] аб'ектаў воднай прасторы («*...серабрыстая рэчка плыла...*» (К. Буйло), «*Стальлю возера блішчыць...*» (Я. Колас) і г.д.

Ва ўсіх адлюстраваных вышэй прыкладах відавочны рацыянальны падыход у колераваобразным апісанні навакольнага асяроддзя, сутнасць якога праяўляецца ў імкненні аўтараў звязаць *зялёны, жоўты і шэры* з канкрэтнымі прадметамі або з'явамі прыроды.

З матэрыялу бачна, што паэты несвядома атаясамліваюць цыклічнасць у прыродзе з біялагічным часам чалавека: *зялёны* тон вясны – з маладосцю, юнацтвам (напрыклад, «*[Алесь] – зусім дзіця, блазнота, / **Зелен**, як пурышка...*» (Я. Колас), часам росквіту, аднаўлення і духоўнага адраджэння, а ў цэлым з жыццём, яго моцай («*Вясна прыйшла!.. / У бляску*

сонца, у зеляніне, / У прыгажосьці, у ярыне, / Сама – пекнасьць...» (А. Гарун), «Жыцьцё маё... / з лісьцём зялёным песьні заспявае...» (У. Дубоўка); жоўты і шэры тон восені – са старасцю, затуханнем, тленнем, распадам і як вынік – са смерцю («Бачыў сьмерць і прыкрую сьлізоту, – / Гэта кроў асеньнай пазалоты, / Гэта боль надломанай душы...» (П. Трус), «...Ад вякоў струхнелы сівы бор...» (М. Чарот), «И кепска бабульцы: / Сивая, худая... / ...зйолки збирая...» (Я. Купала), «Ня скажа ліпаў выцьвіўшая медзь / Пра тое – што калісьці адзьвінела, / Што будзе ў шэрані над сьцежкамі зьвінець...» (Т. Кляшторны).

Эмацыянальнае ў сімволіцы колеракодаў, або інверсія зялёнага і жоўтага, пасіўнасьць шэрага.

Вядома, што «колера можа дзякуючы асацыяцыям набываць пэўную эмацыянальную афарбоўку або выклікаць тыя ці іншыя пачуцьці ў залежнасьці ад вопыту, набытага чалавекам пры ўспрыманні колеру і адпаведнага прадмета» [10, с. 103].

Як паказвае матэрыял, колеракоды зялёны, жоўты і шэры – гэта эмацыянальна-экспрэсіўныя элементы колераваобразнай сістэмы, здольныя ўступаць у рознага віду сувязі з семантычнымі канкрэтызатарамі настрою, стану чалавека. Напрыклад, колераваобраз суму: «Люблю больш я / залатавонны сум...» (Я. Пушча); колераваобраз журбы: «Грае гучная труба, / Нібы срэбраная хваляй / З гушчару плыве журба...» (Я. Колас), «Песьні, песьні!.. / Ваш нясьмелы напеў не абрэжа / срэбракованых струн журбы...» (А. Дудар); колераваобраз жалю: «Жаль заплятаецца ў сівыя косы...» (М. Лужанін); колераваобраз тугі: «...тугу жыцьцё ў лісьці пазалаціла...» (У. Дубоўка); колераваобраз расчараванасьці, безвыходнасьці: «Жыцьцё – глыбінь!.. / На глыбіні / Ты бачыш / Цёмны свой адбітак, / Зялёнай цінаю / Пакрыты...» (П. Трус), «Чаму-ж мой сьвет гэтакі шэры?...» (К. Буйло), «Жыцьцё маё!.. / Прадоньне шыза-цёмнае...» (У. Дубоўка).

Што датычыцца колеракодаў жоўты і зялёны, то яны валодаюць дваістым характарам уздзеяння на чытача. Такая ўласцівасьць колеравай адзінкі ў навуковай літаратуры атрымала назву “інверсія колеру” [7]. Аднак калі інверсія зялёнага тлумачыцца амбівалентнасьцю колеравай сімволікі асноўнага элемента колеравага рада (напрыклад, зялёная радасьць – зялёны сум: «Жыцьцё на крываваых руцінах, / А радасьць у віхры зялёным...» (Я. Пушча) – «На іхніх [паяскоўцаў] тварах смутак зелянеў, / Нібы вада ў астоеных затонах...» (Т. Кляшторны), то інверсія жоўтага ўяўляе сабой больш складаны працэс. Так, дамінанта колеравага рада – лексема жоўты – звычайна ўжываецца з адмоўнай канатацыяй і ўдзельнічае ў стварэнні колераваобразна нешчаслівага лёсу («Ой ты, доля мая невясёлая! / Мая доля – пажоўклы былнэг!..» (П. Трус) або асацыюецца са смуткам, журбай і пад. («...жоўкне смутак...» (У. Дубоўка), «Мае вочы журбу утанілі / У ...пажоўклай лістве...» (П. Трус). Розныя ж адценні жоўтага, наадварот, прызначаны для колераабазначэння пачуцця радасьці і шчасця:

«...радасьць-сьмех, / Як **цвѣт асеньніх зораў...**» (П. Трус), «...шчасьця палае прасьвет, / Як самага **сонейка цвѣт...**» (Я. Купала). Акрамя гэтага, у вершаваных творах беларускіх аўтараў колераобраз шчасця сімвалічна звязаны з колераобразам сонца: «*Доўга людзі ў дзень блудзілі / Крыўду, сьлёзы, кроў пладзілі, / Ўсё ня ўмелі жыць, / А сягонья ўжо ня тое, – / Ўсходзе сонца залатое / Роўна ўсім сьвяціць...*» (Я. Купала). І невыпадкова, бо сонца са старажытных часоў «лічылася боствам добрым, міласэрным». Паступова «імя яго зрабілася сінонімам шчасця» [3, с. 27]. Пад уздзеяннем сацыяльна-палітычных змен у грамадстве на пачатку ХХ ст. адбываецца далейшая трансфармацыя семантыкі калароніма *залаты*. *Залаты* пачынае асацыятыўна збліжацца са словам *вольны* і ўжывацца ў значэнні ‘шчаслівы, таму што вольны’: «*І абшар нашай вольнай краіны / Ясным сонцам увесь азалоціцца...*» (М. Чарот). У выніку да першапачатковай пары *сонца – золата* далучыліся новыя паняцці, якія сталі членамі адзінага сінінімічнага рада: *сонца – золата (залаты) – шчасце (шчаслівы) – воля (вольны)*.

У заключэнне адзначым, што разгледжаныя намі матэрыялы адносна характару праяўлення рацыянальнага і эмацыянальнага пачаткаў у сімволіцы колеракодаў *зялёны, жоўты і шэры* сведчыць пра арыгінальнасць, складанасць і мнагазначнасць мастацкага мыслення паэтаў, дапамагае дакрануцца да глыбіні чалавечай свядомасці і праз індывідуальна-асабовую культурную дзейнасць выявіць вобразна-сімвалічны патэнцыял, а таксама спецыфіку традыцыйных колеравых прыярытэтаў беларускага народа.

Літаратура

1. Абрагімовіч, М. Жоўты, зялёны, аранжавы, памяранцавы: з гісторыі слоў / М. Абрагімовіч. – Роднае слова. – 2007. – № 12. – С. 85 – 86.
2. Арутюнова, Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – 2-е изд., испр. – М.: Языки русск. кул-ры, 1999. – 896 с.
3. Афанасьев, А.Н. Мифология Древней Руси / А.Н. Афанасьев. – М.: Изд-во Эксмо, 2006. – 608 с.
4. Белый, А. Мастерство Гоголя: Исследование / А. Белый. – М.: МАЛП, 1996. – 351 с.
5. Кабашнікаў, К. Малыя жанры беларускага фальклору ў славянскім кантэксце / К. Кабашнікаў. – Мн.: Беларуская навука, 1998. – 240 с.
6. Каспяровіч, В.В. Тэорыя сімвалаў абрадавай паэзіі і класіфікацыя функцый вясельнай сімволікі / В.В. Каспяровіч // Весці НАН Беларусі. Серыя гуманітарных навук. – 2005. – № 5. – С. 77–82.
7. Конон, В.В. Особенности языка художественных произведений Д.С. Мережковского (Сравнения цвето- и светообозначения): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / Белорус. гос. пед. ун-т им. Максима Танка. – Мн., 2002. – 19 с.
8. Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах / под ред. Н.И. Толстого. – Т. 2: Д – К. – М.: Международные отношения, 1999. – 704 с.
9. Сырица, Г.С. От текста к слову: учебное пособие / Г.С. Сырица. – Даугавпилс: Saule, 2005. – 295 с.
10. Цойгнер, Г. Учение о цвете: Попул. очерк / Г. Цойгнер. – М.: Стройиздат, 1971. – 159 с.